

1. Германські мови

УДК 81'22'42:811.111

Присяннікова Я.М.

СТВОРЕННЯ ТРИВИМІРНОГО ПРОСТОРУ АДРЕСАНТА ЗАСОБАМИ ІНДЕКСАЛЬНИХ ХУДОЖНІХ ПОРІВНЯНЬ

Стаття присвячена визначенню ролі індексальних художніх порівнянь у створенні тривимірного простору адресанта поетичного тексту. Особлива увага приділяється вивченню знакової природи феномену простору та його індексальній експлікації у синтагматичній послідовності художнього порівняння.

Ключові слова: *індексальне художнє порівняння, особистий простір, просторова локалізація*

Статья посвящена определению роли индексальных художественных сравнений в создании трехмерного пространства адресанта поэтического текста. Особое внимание уделяется изучению знаковой природы феномена пространства и его индексальной экспликации в синтагматической последовательности художественного сравнения.

Ключевые слова: *индексальное художественное сравнение, личное пространство, пространственная локализация*

The article is aimed at studying the role of indexical similes in the creation of a three-dimensional personal space of an addresser in a poetic text. Particular attention is paid to the study of the sign nature of the phenomenon of space and its indexical explication in the syntagmatic sequence of a simile.

Key words: *indexical simile, personal world, spatial localization*

Індексальність є універсальною ознакою мови людини [28, с. 1], і поетичного мовлення зокрема. За тріадою знаків “ікона – індекс – символ”, індексальні знаки не є довільними за своєю сутністю, вони пов’язані зі своїми

об'єктами дійсним зв'язком [17, с. 37]. Явище індексальності ґрунтується на принципі суміжності [24, с. 5], відсутності будь-якої подібності між об'єктом і словесним знаком, яким він вербалізується [17, с. 42]. Індекс відрізняється від ікони й символу вказівною функцією, фокусуючи увагу адресата і сприяючи встановленню зв'язку між розумом інтерпретатора та навколишнім світом [12, с. 207]. Індекс наповнює пропозитивне висловлювання, яким є художнє порівняння, змістом, уможлиблює й певним чином упорядковує його співвідношення з оточуючим світом [24, с. 2]. Іншими словами, за умови відсутності індексальних знаків у мовленні можливо було б лише висловлювати своє бачення світу шляхом репрезентації узагальнених, невизначених предметів або явищ без конкретної прив'язки до актуального стану речей та актуальних умов комунікації.

Слідом за Є. Бар-Хілелом, ми визначаємо індекс як таку словесну одиницю, референцію якої неможливо встановити без урахування контексту вживання [15, с. 363]. Виходячи з дефініції поняття “індекс”, ми визначаємо “індексальне художнє порівняння” як художнє порівняння, в структурі якого безпосередньо функціонує словесний знак, який виконує індексальну функцію. Умовою успішного й адекватного декодування індексального художнього порівняння слугує вивчення симбіозу лінгвального та екстралінгвального контекстів його вживання.

Специфіка сприйняття людиною актуального світу, і в тому числі її просторової локації, знаходить своє відбиття у мові, зокрема поетичному мовленні як одній із реалізацій мови в цілому. Хоча поезія у порівнянні з іншими видами мистецтва не послуговується класичним досвідом використання просторових категорій, як-от, наприклад, закон перспективи, засадничий в області архітектури та живопису, проте, відчуття простору є вплетеним у поетичний текст [11, с. 429]. При декодуванні художнього порівняння у канві поетичного тексту адресат конструює просторовий вимір твору, аналізуючи індексальні знаки, тобто

словесні знаки з просторовою семантикою, просторові прийменники, прислівники місця.

Пізнання людиною просторової актуалізації світу проходить у три етапи. Оскільки простір виникає шляхом “розгортання, поширення назовні по відношенню до певного центру” [13, с. 341], яким є людина, то на першому етапі вона спрямована на візуальне або аудіальне сприйняття об’єктів та предметів, що конструюють простір наближений до неї.

Існування центру зумовлює існування периферії, яка пов’язана з центром. Цей зв’язок можна визначити як “шлях” [там само, с. 341], рухаючись яким людина фізично переміщується у просторі, мандрує і вже на емпіричному рівні пізнає оточуючий світ. Завершальним етапом пізнання просторової локації є осмислення простору шляхом умовиводів [11, с. 433].

Індексальний знак демонструє існування або присутність тих предметів, об’єктів, явищ в ситуації спілкування, які він представляє [9, с. 30]. В його природі не закладено відповідності/невідповідності критерію істинності, він є лише інструментом “перетворення мови в мовлення” [2, с. 288], звідси значення індексальних художніх порівнянь модифікується в залежності від комунікативної ситуації [22, с. 123]. За умови актуалізації індексів у структурі індексального художнього порівняння вони набувають конкретного значення, але зі зміною одного з його компонентів не можна бути впевненими, в незмінності значень всього індексального комплексу (чит. індексального художнього порівняння).

Розглянута тріада етапів процесу пізнання людиною оточуючого світу знаходить відповідник у концептуальному ланцюгу ПРЕДМЕТ – МІСЦЕ – ПРОСТІР, запропонованому О.С. Кубряковою [8, с. 85]. Ми послуговуємось постулатом когнітивної лінгвістики про те, що ключем до вивчення мисленнєвих операцій людини й особливостей організації досвіду є вивчення мовних фактів, у яких відбивається все те, що було опрацьовано розумом людини [там само, с. 85] в результаті концептуалізації та категоризації.

При вивченні переліку базових концептів РІЧ, ПОДІЯ, СТАН, МІСЦЕ, НАПРЯМОК, ОЗНАКА, ОБ'ЄМ, які були виділені когнітологом Р. Джекендоффом [21, с. 34], простежується первинність концепту ПРЕДМЕТ по відношенню до концептів МІСЦЕ і ПРОСТІР, що відповідає першому етапу у процесі пізнання людиною світу.

Р. Ленакер та У. Найссер у своїх дослідженнях стверджують, що концепт ПРОСТІР є похідним від концептів ОБ'ЄКТ, ПРОЦЕС [цит. за 29, с. 140] та ОБ'ЄКТ, ДІЯЛЬНІСТЬ, відповідно [27, с. 238]. Визначення концептів МІСЦЕ і ПРОСТІР, як базових, корелює з примітивами А. Вежбицької, до яких належать: ДЕ, СТОРОНА, ВСЕРЕДИНІ, ДАЛЕКО, БЛИЗЬКО, ВИЩЕ/НАД, НИЖЧЕ/ПІД [4, с. 21]. Автор не відокремлює у дослідженні концепти МІСЦЕ і ПРОСТІР, але залишається очевидним той факт, що визначення місця перебування предмета є пріоритетним завданням для свідомості людини. Концепти МІСЦЕ і ПРОСТІР вступають у гіпо-гіперонімічні відношення. Під місцем, слідом за О.С. Кубряковою, ми розуміємо точку, яку займає певний об'єкт на мапі простору [8, с. 87]. Так, відповідно до етапів пізнавального процесу людини, а саме її просторового сприйняття дійсності, концепт МІСЦЕ відповідає емпіричному пізнанню людини в той час, як концепт ПРОСТІР є продуктом абстрактного мислення.

Концепти МІСЦЕ і ПРОСТІР експлікуються у мовленні локативними та директивними висловлюваннями [16]. Різниця полягає у тому, що у локативах визначається місцезнаходження особи або предмета. У той час, як директивне висловлювання інформує адресата про переміщення суб'єкта або об'єкта у просторі. Для нашого дослідження становить інтерес і як вивчення місцезнаходження, так і напрямок руху об'єкта відповідно до центра координації. Зміна розташування об'єкта спричинена його переміщенням від центра до периферії, або у реверсивному напрямку, осмислюється через категорію просторової направленості.

Просторові індексальні одиниці експлікують можливість їх безпосереднього візуального сприйняття або відсутність цієї можливості, їх місце розташування або напрямок руху, ступінь наближеності або віддаленості певних предметів від розповідача [30]. Просторові індексальні знаки у структурі художнього порівняння вказують на ступінь віддаленості предметів від мовленнєвого простору з точки зору адресанта.

Прикладом може слугувати індексальне художнє порівняння з поетичного тексту М. ді Мішель "Poem beginning with a line by Roberto Juarroz": "*There are clothes that last **longer than** love / stored in a trunk, the dress he divorced / me in was white too but embroidered / in the bright colours of Easter / eggs. It was spring **then**, / I was **younger**, there's a photo / where I'm wearing this dress and smiling / the way we do for the camera and occasions. / Without sincerity. My skin / was better, was different*" [31]. У зазначеному художньому порівнянні наводяться спогади дорослої жінки про своє "минуле" життя, життя з чоловіком, який пішов від неї, життя коли вона була привабливішою й молодшою. Часова віддаленість "того" життя вербалізується в індексальному знаку "then" і інтенсифікується часовою формою дієслів (*stored, divorced, embroidered, was*), яка вказує на події, які відбулися в далекому минулому.

Лінгвісти вважають, що всі мови світу мають граматичні засоби, які індексально вказують на диференціацію між наближеними (проксимальними) або віддаленими (екстремальними) у просторі об'єктами, особами, подіями відносно адресанта [25]. З метою ідентифікації місця знаходження певного об'єкта використовуються також лексичні індексальні знаки такі як *here* та *there*.

На думку Г. Кларка [18], словесні знаки типу *here* та *there* визначають місцезнаходження будь-якої особи або предмета відносно місцеперебування адресанта повідомлення, його особистого простору.

Під особистим простором ми розуміємо простір, який людина асоціює зі своїм місцем перебування [19, с. 89]. Особистий простір людини може бути

умовно обмеженим, або ж мати конкретні фізичні обмеження, як-от простір власної домівки.

О.В. Кравченко вважає, що відношення, які існують між просторовими межами, що є референтами словесних одиниць *here* та *there*, мають диференційований характер [5, с. 26]. Просторова локація, референція до якої вербалізується знаком *here* у синтагматичній послідовності художнього порівняння, має лімітний характер, тобто *here* має значення “прагматично заданої межі простору, який включає місцезнаходження мовця в момент кодування” [25, с. 78]. Індекс *here* вказує на просторово обмежену територію, яка починається *тут*, де знаходиться я-адресант і закінчується *там*, де адресант відсутній. Визначення межі дії *there* є ускладненим, оскільки зона функціонування *there* починається у точці перетину з *here*, а прикінцеву позицію не видається можливим встановити [5, с. 27].

Сферу *here* можна класифікувати як ближнє коло адресанта. Складовими цього кола є області фізичного та почуттєвого досвіду людини [6, с. 9]. Ближнє коло адресанта корелює з круговою організацією простору за О.С. Кубряковою [7, с. 7]. Межі ближнього кола адресанта рухливі, тому що до нього входять об’єкти, які “фізично, морально, емоційно або інтелектуально” близькі людини, а кількість цих об’єктів у залежності від життєвої ситуації може збільшуватися або зменшуватися [1, с. 293].

У передній частині ближнє коло мовця займає більшу площу, ніж за його спиною [19, с. 90]. Це пояснюється тим фактом, що органи візуального сприйняття людини розташовані попереду, а особистий простір людини багато в чому визначається розмірами поля зорового сприйняття. Передні межі особистого простору можуть зменшуватися у разі, коли людина з різних причин сприймає кодовану інформацію лише органами слуху [3, с. 29]. Слідом за О.С. Яковлевою, визначаємо особистий простір як таку “частину простору, яку людина здатна безпосередньо сприйняти, самостійно освоїти та впізнати” [14, с. 64].

Окрім орієнтації у просторі за принципом наближеності або віддаленості від адресанта, існує ще один шлях визначення локації предмета у просторі, основою якого є *принцип тривимірності*. Більшість предметів оточуючого світу (людина у тому числі) мають три асиметричних вісі орієнтації: зверху/знизу, попереду/позаду, справа/зліва, серед яких вертикальна вісь є провідною [20, с. 13]. Стосовно горизонтальної вісі справа/зліва Г. Кларк стверджує, що по відношенню до людини зазначена вісь орієнтації є симетричною [18, с. 33].

Прикладом симетричної горизонтальної орієнтації може слугувати неканонічна комунікативна ситуація, представлена в такому індексальному художньому порівнянні: “*Hack and Hew were the sons of God / **In the earlier earth than now: / One at his right hand, one at his left, / To obey as he taught them how.***” (В. Carman “Hack and Hew” [33]).

Згідно з концепцією Дж. Лайонза [9], тривимірність простору можна представити у наступний спосіб – вертикаль представлена відношенням up/down, горизонталь має два варіанти реалізації front-back / left-right, третя вісь in/out вказує на приналежність певного предмету (його вміщення) до певного обмеженого простору або його (предмета) вихід за межі цього простору. Третій вісі просторової орієнтації, на нашу думку, частково відповідає зазначена нами раніше опозиційна пара here/there.

Послугуючись тривимірністю просторової шкали, людина ідентифікує себе із вмістилищем і за аналогією переносить цю орієнтацію на предмети [23, с. 30], наприклад: “*The stones out there in the / violet-black are part of a / slow-motion fountain? / ... / i.e. breathed in and out as in / cosmic lungs?*” (М. Avison “Stone’s secret”) [31]. У цьому художньому порівнянні індексальні прийменникові знаки *in* та *out* локалізують місцезнаходження предметів у двох типах вмістилищ. До першого ми відносимо субстанцію-вмістилище [23, с. 31], а саме темні води ріки (*violet-black* = *black river-water* – Я.П.), що порівнюються з роботою дихального органу людини – легені, за характером руху. При диханні людини повітря наповнює легені і перетворюється на їх вміст, а за мить виходить назовні,

залишаючи вмістилище порожнім. При поступальному русі річкової води на беріг камінці знаходяться в її середовищі, вони вміщуються й огортаються водою, коли ж хвиля полишає беріг, то й галька перестає бути вмістом води, залишається за межами водяного вмістилища.

Другим вмістилищем ми називаємо особистий простір адресанта, який є фізично обмеженим простором, зумовленим обмеженістю її особистого простору. Послуговуючись концептуальною метафорою Дж. Лакоффа ПОЛЯ ЗОРУ – ЦЕ ВМІСТИЛИЩА [10, с. 55], ми визначаємо особистий простір адресанта як ВМІСТИЛИЩЕ, а все, що входить до нього, як його ВМІСТ. Саме тому індексальна одиниця *out* у рядку “*The stones out there*” вказує на перебування предметів за межею ВМІСТИЛИЩА особистого простору адресанта.

На позначення присутності або відсутності певних об’єктів у межах поля зору адресанта індексально функціонують у лінгвістичному контексті вказівні займенники *this/that/these/those*. У художньому порівняння з віршованого тексту С. Коцюби “For My Sister” індексальна одиниця *this* акумулює увагу читача на тих подіях, що відбуваються перед очима мовця: “*The opening of her head / ... / big as a golf ball, the doctor said / making a circle of his finger and thumb / as big as this.*” [31].

На противагу “полю зору”, що визначається як візуальне явище, ми вважаємо за потрібне виділити “поле ментального зору” людини, до якого входить знання, спогади людини і, який водночас надає дані, що уможливають прийняття рішень, а також слугують підґрунтям для роздумів людини. “Ментальний зір” розширює межі особистого простору адресанта, оскільки дозволяє людині бачити те, чого не бачать очі, як-от уві сні: “*A dream like this: wild animals. Teeth. Tears. / It is the only dream now.*” (К. І. Press “21 VENTOSE: MANDRAGORE”) [32].

На перебування предметів або людей у межах або поза межами особистого простору адресанта, на їх переміщення, напрямок руху індексально вказують не лише прийменники та прислівники місця, а й дієслова з індексальною потенцією.

Під дієсловами з індексальною потенцією ми розуміємо такі дієслівні одиниці, які у своєму семантичному значенні мають сему, що вказує на напрямок руху об'єкту. Проілюструємо художнім порівнянням з віршованого тексту Г. Паркера "Sonnets from "A Lover's Diary." I. Love's Outset": "*Her words came to me like a summer song, / Blown from the throat of some sweet nightingale*" [373] (come = move forward [26]), або з творчого доробку Б. Кармен "At Columbine's Grave": "*Ah, Pierrot, / Thy loving tears in vain / Shall fall like quiet rain / For her*" (fall = go down quickly from a high place or position [26]).

Отже, при вивченні індексальних компонентів художнього порівняння ми отримуємо інформацію про адресанта поетичного повідомлення, адресата, об'єкт сприйняття, який здатний до переміщення та просторові відношення між цими складовими неканонічної комунікативної ситуації. Предмет подальшої наукової розвідки вбачаємо у вивченні впливу іконічних художніх порівнянь на розгортання особистого простору адресанта в поетичному тексті.

Література

1. Апресян Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира [Электронный ресурс] / Юрий Дереникович Апресян. – С. 272–298. – Режим доступа: [lpcs.math.msu.su/~uspensky/journals/siio/35/35_12APRES.pdf](http://pcs.math.msu.su/~uspensky/journals/siio/35/35_12APRES.pdf).
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
3. Богданова С. Ю. Индексальные конструкции с фразовыми глаголами речи в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Богданова Светлана Юрьевна. – Иркутск, 1997. – 135 с.
4. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
5. Кравченко А. В. Вопросы теории указательности: Эгоцентричность. Дейктичность. Индексальность / Александр Владимирович Кравченко. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1992. – 210 с.
6. Кравченко А. В. Когнитивные структуры пространства и времени в естественном языке / Александр Владимирович Кравченко // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1996. – Т. 55. – № 6. – С. 3–24.

7. Кубрякова Е. С. Категоризация мира: пространство и время (вступительное слово) / Елена Самойловна Кубрякова // Категоризация мира: пространство и время : материалы науч. конференции. – М. : Диалог-МГУ, 1997(1). – С. 3–14.
8. Кубрякова Е. С. О понятиях места, предмета и пространства / Елена Самойловна Кубрякова // Логический анализ языка. Языки пространств / [отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина]. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 84–92.
9. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение / Дж. Лайонз. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
10. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон ; [пер. с англ. А. Н. Баранова]. – М. : Едиториал, 2004. – 256 с.
11. Панова Л. Г. Пространство в поэтическом мире О. Мандельштама / Л. Г. Панова // Логический анализ языка. Языки пространств / [отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина]. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 2000. – С. 429–439.
12. Пирс Ч. С. Избранные философские произведения / Чарльз Сандерс Пирс ; [пер. с англ.]. – М. : Логос, 2000. – 448 с.
13. Топоров В. Н. Пространство / Владимир Николаевич Топоров // Мифы народов мира : энциклопедия. – М., 1980. – С. 341–342.
14. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия) / Е. С. Яковлева. – М. : Гнозис, 1994. – 343 с.
15. Bar-Hillel Y. Indexical expressions / Y. Bar-Hillel // Mind. – 1954. – Vol. 63. – № 251. – P. 359–379.
16. Bennett D. C. Spatial and temporal uses of English prepositions: An essay in stratificational semantics / D. C. Bennett. – London : Longman, 1975. – 235 p.
17. Chandler D. Semiotics. The basics / Daniel Chandler. – N.Y. : Taylor&Francis, 2007. – 307 p.
18. Clark H. H. Space, time, semantics, and the child / H. H. Clark // Cognitive development and the acquisition of language / [T. E. Moore (ed.)]. – New York & London : Academic press, 1973. – P. 27–63.
19. Hayduk L. A. The shape of personal space: An experimental investigation / L. A. Hayduk // Canadian Journal of Behavioral Science. – 1981. – Vol. 13. – № 1. – P. 87–93.
20. Hill C. A. Up/down, front/back, left/right. A contrastive study of Hausa and English / C. A. Hill // Here and there : Linguistic Studies on Deixis and Demonstration / [Weissenborn / Klein (eds.)]. – Amsterdam : John Benjamins, 1982. – P. 11–42.

21. Jackendoff R. Languages of the mind: essays on mental representations / Ray Jackendoff. – Oxford : The MIT Press, 1992. – 205 p.
22. Jespersen O. Language: its nature, development and origin / Otto Jespersen // Language: its nature, development and origin. – L. : George Allen and Unwin Ltd., 1927. – 450 p.
23. Lakoff G. Metaphors We Live by / George Lakoff, Mark Johnson. – Chicago : Chicago Univ. Press, 1980. – 242 p.
24. Lefebvre M. The Art of Pointing. On Peirce, Indexicality, and Photographic Images [Electronic resource] / M. Lefebvre. – P. 1–15. – The resource is available: https://www.academia.edu/192769/The_Art_of_Pointing._On_Peirce_Indexicality_and_Photographic_Images
25. Levinson S. C. Pragmatics / S. C. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 106 p.
26. Merriam-Webster Dictionary [Electronic resource]. – The resource is available: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/now>
27. Neisser U. Multiple systems: a new approach to cognitive theory / Ulric Neisser // The European Journal of Cognitive Psychology. – 1994. – Vol. 6. – Issue 3. – P. 225–241.
28. Ramchand G. Indexicals and Indexicality in Grammar [Electronic resource] / Gillian Ramchand. – The resource is available: <https://castl.uit.no/index.php/seminars?id>
29. Tomasello M. Language is not an instinct / M. Tomasello // Cognitive Development. – 1995. – Vol. 10. – P. 131–156.
30. Weinreich U. Explorations in Semantic Theory / U. Weinreich // Current trends in Linguistics. – 1966. – Vol. 3. – P. 395–477.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

31. Canadian Poetry Online [Electronic resource]. – The resource is available: http://www.library.utoronto.ca/canpoetry/index_poet.htm.
32. Press K. I. 21 VENTOSE: MANDRAGORE [Electronic resource] / K. Press. – The resource is available: <http://www.canadianpoetries.com/poetries/2013/1/29/ki-press-three-poems>
33. Victorian Anthology, 1837–1895 [Electronic resource] / [E. C. Stedman, ed.]. – The resource is available: <http://www.bartleby.com/246/index14.html>